

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Ben Wilbrink maakt zich boos over het feit dat leerlingen door sommige basisscholen via klassikaal ingezette meetinstrumenten gescreend worden op psychische stoornissen (BON 22/3/2011).¹ Maar in de daarop volgende discussie wordt erop gewezen dat die instrumenten wellicht niet primair gericht zijn op screening van zorgleerlingen. Ze kunnen namelijk deel uitmaken van een leerlingvolgsysteem (LVS) op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling. Zo'n LVS kan fungeren: (a) als ondersteuning van een methodische leerlijn Sociaal-Emotionele Ontwikkeling voor alle leerlingen, (b) als bron voor de verantwoording die door de Onderwijsinspectie geëist wordt inzake de leeropbrengsten op het gebied van sociale competenties en (c) als instrument om bijzondere zorgbehoeften van leerlingen te signaleren. Wilbrink heeft het over de gevaren van amateuristische etikettering en bemoeizorg jegens gezonde leerlingen. Maar dat is te kort door de bocht. Eerst had hij de vraag moeten beantwoorden in hoeverre het inzetten van meetinstrumenten op het gebied van de sociaal-emotionele ontwikkeling tot de normale taken behoort die door de rijksoverheid aan scholen zijn opgelegd. En de volgende vraag is of die taakstelling niet te ver gaat.

I. Wet op het primair onderwijs

Uit artikel 8 WPO kan worden opgemaakt dat scholen een operationeel LVS op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling moeten hebben:

Lid 2. Het onderwijs richt zich in elk geval [ook] op de emotionele (...) ontwikkeling, en op (...) het verwerven van (...) sociale (...) vaardigheden.

Lid 1. Het onderwijs wordt zodanig ingericht dat de leerlingen een ononderbroken ontwikkelingsproces kunnen doorlopen. Het wordt afgestemd op de voortgang in de ontwikkeling van de leerlingen.

Lid 4. Ten aanzien van leerlingen die extra zorg behoeven, is het onderwijs gericht op individuele begeleiding die is afgestemd op de behoeften van de leerling.

Lid 6. De scholen voorzien in een voortgangsregistratie omtrent de ontwikkeling van leerlingen die extra zorg behoeven.

Het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling is weliswaar niet uitgewerkt in de Kerndoelen van het basisonderwijs.² Maar op blz.9 van het Kerndoelenboekje wordt aangetekend dat er wel aandacht moet worden besteed aan 'doelen die voor alle leergebieden van belang zijn: goede werkhouding, gebruik van leerstrategieën, reflectie op eigen handelen en leren, uitdrukken van eigen gedachten en gevoelens, respectvol luisteren en kritiseren van anderen, verwerven en verwerken van informatie, ontwikkelen van zelfvertrouwen, respectvol en verantwoordelijk omgaan met elkaar en zorg voor en waardering van de leefomgeving.'

De Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) heeft een website ingericht waarin aan scholen een handreiking wordt geboden omtrent hun mogelijke bemoeienissen met de sociaal-emotionele ontwikkeling van hun leerlingen.³ Daarbij worden twee invalshoeken onderscheiden: enerzijds hoe je die ontwikkeling kunt stimuleren (leerlijnen) en anderzijds hoe je kunt omgaan met problemen die leerlingen in hun sociaal-emotionele ontwikkeling ondervinden.

II. Toezichtkader 2009 van de Onderwijsinspectie

De Onderwijsinspectie beoordeelt de kwaliteit van basisscholen aan de hand van een zgn. Toezichtkader.⁴ Wat het leerlingvolgsysteem op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling betreft, zijn de volgende criteria van belang:

- 1.5 (Opbrengsten): *De sociale competenties van de leerlingen liggen [aan het eind van de basisschool] op een niveau dat mag worden verwacht.*
- 2.4 (Onderwijsleerproces): *De school heeft een specifiek aanbod om sociale competenties te ontwikkelen.*
- 7. (Zorg en begeleiding): *De leraren volgen systematisch de vorderingen van de leerlingen.*
 - 7.1 *De school gebruikt een samenhangend systeem van genormeerde instrumenten en procedures voor het volgen van de prestaties en de ontwikkeling van de leerlingen.*
 - 7.2 *De leraren volgen en analyseren systematisch de voortgang in de ontwikkeling van de leerlingen.*
- 8. (Zorg en begeleiding): *De leerlingen die dat nodig blijken te hebben, krijgen extra zorg.*
 - 8.1 *De school signaleert vroegtijdig welke leerlingen zorg nodig hebben.*
 - 8.2 *Op basis van een analyse van de verzamelde gegevens bepaalt de school de aard van de zorg voor de zorgleerlingen.*
 - 8.3 *De school voert de zorg planmatig uit.*
 - 8.4 *De school evalueert regelmatig de effecten van de zorg.*
 - 8.5 *De school zoekt de structurele samenwerking met ketenpartners waar noodzakelijke interventies op leerlingniveau haar eigen kerntaak overschrijden.*

Wat in dit lijstje opvalt, is dat de in de WPO genoemde *sociale vaardigheden* in het Toezichtkader vervangen zijn door *sociale competenties*. Daarmee worden scholen dus uitdrukkelijk aangesproken op de ontwikkeling van houdingen, en derhalve wellicht ook op het redresseren van ziekelijke disposities op sociaal-emotioneel gebied.

III. Handleiding 2010 'Analyse en waardering van opbrengsten'

Voordat we verder op het Toezichtkader ingaan, moeten we eerst kennisnemen van de bijbehorende handleiding.⁵ De opbrengsten op het gebied van sociale competenties (criterium 1.5 van het Toetsingskader) betreffen: 'sociaal-emotionele ontwikkeling (zelfbeeld, zelfstandigheid, regulering van emoties, etc.), sociale vaardigheden (samenwerken, zelfredzaamheid, omgaan met conflicten, etc.) en houdingen/vaardigheden om in uiteenlopende situaties succesvol te functioneren (zelfsturing, omgaan met verschillen, democratisch handelen, sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheid, moreel kunnen oordelen, etc).'

De desbetreffende opbrengsten moeten worden gemeten met 'de landelijk genormeerde instrumenten SCOL (Sociale Competentie Observatielijst), Viseon (het Volginstrument Sociaal-Emotionele Ontwikkeling), SVL (de Schoolvragenlijst) of SAQI (School attitude questionnaire internet).' Als een te groot percentage van de leerlingen in groep 8 onder de landelijke normen scoort, krijgt de school een onvoldoende beoordeling van de Inspectie. Maar als de school geen van bovengenoemde instrumenten gebruikt, blijft zij (vooralsnog?) buiten schot, mits zij aannemelijk kan maken dat zij (m.b.t. sociaal-emotionele ontwikkeling) met behulp van een ander leerlingvolgsysteem aan criterium 7.2 van het Toezichtkader voldoet.

Om te illustreren hoe het inspectietoezicht (zoals beschreven in II en III) concreet werkt, kijken we naar een Tilburgse basisschool die in 2009 als zwak werd beoordeeld, waarna deze onder intensief toezicht werd geplaatst.⁶ Maart 2010 kwam de Inspectie controleren of de school zich gebeterd had. Een interessant detail is dat dit keer voor het eerst gekeken werd naar voorzieningen op het gebied van de sociaal-emotionele ontwikkeling.⁷ Er werden toen onder meer de volgende zwakke plekken geconstateerd:

- De inspectie onthoudt zich van een oordeel over de sociale competenties van de leerlingen in groep 8 (1.5) aangezien deze niet structureel gemeten worden door de school.
- De school schiet tekort in die zin dat geen specifiek leerstofaanbod wordt gedaan om sociale competenties te ontwikkelen (2.4).
- De school gebruikt weliswaar een samenhangend systeem van genormeerde instrumenten en procedures voor het volgen van de prestaties en de ontwikkeling van de leerlingen (7.1), maar de leraren schieten nog tekort in het systematisch volgen en analyseren van de voortgang in de ontwikkeling, met name door het ontbreken van een instrument om de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen structureel te volgen (7.2).
- De school schiet tekort in het vroegtijdig signaleren welke leerlingen zorg nodig hebben (8.1) en in het bepalen van de aard van de zorg die de zorgleerlingen nodig hebben (8.2). Gesignaleerde problemen worden niet grondig genoeg geanalyseerd en evenmin worden ze waar mogelijk gediagnosticeerd in relatie tot kenmerken van het individuele kind.

De Inspectie concludeert dat binnen de zorg en begeleiding nog verdere verbetermaatregelen nodig zijn en dat de school haar blik nu ook moet gaan richten op het structureel volgen en ondersteunen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Maar al met al vindt de Inspectie dat het geïntensiveerd toezicht kan worden opgeheven.

Wat hebben we tot nu toe geleerd over de eisen die door de Onderwijsinspectie aan scholen worden gesteld? In de eerste plaats moet de school beschikken over een systeem om te signaleren welke leerlingen extra zorg nodig hebben en om hun zorgbehoefte te diagnosticeren. In de tweede plaats heeft de school een leerlingvolgsysteem nodig om de sociaal-emotionele ontwikkeling van alle leerlingen te monitoren. In de derde plaats worden scholen gestimuleerd in groep 8 het niveau van sociaal-emotionele ontwikkeling van alle leerlingen te meten en zich daaromtrent te verantwoorden. Aangezien de meetuitkomsten tot een negatief inspectieoordeel kunnen leiden, doen scholen er verstandig aan, achterstanden en stoornissen in de sociaal-emotionele ontwikkeling vroegtijdig te signaleren en aan te pakken.

IV. Screening voor een LWOO-indicatie

Basisscholen hebben mede tot taak gegevens aan te dragen ten behoeve van de besluitvorming over de plaatsing van leerlingen in het voortgezet onderwijs. Om een indicatie te verkrijgen voor plaatsing in de Leerwegondersteunende variant van het VMBO (kleine klassen!) kunnen gegevens over het niveau van sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerling van belang zijn.⁸ Hiertoe kunnen ook klassikaal af te nemen screeninginstrumenten worden gebruikt. In dat geval is het doel niet om vast te stellen wat de

leerling mankeert of om in dat verband gerichte handelingsplannen op te stellen. Het doel is slechts te bepalen of de sociaal-emotionele problematiek van de leerling een (bijkomend) argument kan zijn om plaatsing in het LWOO te overwegen.

V. Taken op het eerste echelon

Ben Wilbrink heeft het over klassikaal afgenomen screening- of testinstrumenten waaruit gebruikers conclusies kunnen trekken (of menen te kunnen trekken) over mogelijke psychische problemen of over achterstanden c.q. stoornissen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Hij noteert de volgende punten van bezorgdheid:

- a) Dit is een inbreuk op de privacy van de leerling, tenzij de ouders schriftelijk toestemming geven.
- b) Afname en interpretatie mag alleen door of onder toezicht van daartoe bekwame professionals (psychologen of orthopedagogen) en daarop gebaseerde diagnoses en handelingsplannen moeten ook door hen worden opgesteld.
- c) Het risico is groot dat leerlingen op basis van screeninginstrumenten als faalangstig, te weinig assertief, autistisch, hyperactief, etc. gelabeld worden en dat ze vervolgens aan overtrokken remedies onderworpen worden (medicijnen, trainingsprogramma's etc.).
- d) Als 'gezonde' leerlingen (jegens wie *geen* ernstig vermoeden bestaat dat er iets mis is) aan een test op sociaal-emotioneel gebied worden onderworpen, bestaat er, statistisch gezien, een fors risico dat ze ten onrechte een 'ziektelabel' krijgen opgedrukt, want tests hebben vaak een aanzienlijke foutmarge.

Wilbrink gaat echter voorbij aan de mogelijkheid dat er ook observatie- en vragenlijstinstrumenten bestaan die bedoeld zijn om leerkrachten (en ouders) te ondersteunen om zicht te krijgen en te houden op de sociaal-emotionele ontwikkeling van 'gezonde' leerlingen en om eventuele strubbelingen te signaleren. Ik bedoel instrumenten waarmee leerlingen nog geen ziektelabel krijgen opgedrukt maar die veeleer een basis vormen voor normale (en waar nodig extra) begeleiding in de klas. Een bijkomende functie van dergelijke instrumenten kan zijn dat men signaleert welke leerlingen intensiever geobserveerd en gevolgd moeten worden teneinde te bepalen of intensieve, kostbare tweede-echelons diagnosticering gewenst is.⁹

V. Discussie: preventief bevolkingsonderzoek (preventieve foullering)

Maar Wilbrink heeft gelijk als hij waarschuwt tegen een ontwikkeling waarbij scholen worden ingeschakeld tot het verrichten van breed bevolkingsonderzoek naar psychische aandoeningen. Burgers die onschuldig op straat lopen, raken verontwaardigd als ze door de politie gefouilleerd worden zonder dat er enige verdenking tegen hen bestaat. Zo ook is het ongewenst dat gezonde leerlingen aan zware diagnostische instrumenten onderworpen worden zonder dat er een vermoeden bestaat dat zij aan een psychische stoornis lijden. Dat is niet alleen in strijd met het belang van de individuele leerling, maar dat is ook een verspilling van publieke middelen.

Ik kan als buitenstaander niet beoordelen in hoeverre er aanwijzingen zijn dat het momenteel die kant op dreigt te gaan. Maar ik vind het verontrustend dat in het Toezichtkader van de Onderwijsinspectie geen grenzen worden gesteld aan het instrumentarium dat op school in klasverband mag worden ingezet. Ook vormt criterium 1.5 van het Toezichtkader reden tot bezorgdheid, omdat het die ongewenste ontwikkeling in de hand werkt. Volgens mij gaat deze taakstelling, die door de rijksoverheid aan scholen is opgelegd, te ver. Het is het beter dat criterium te schrappen, mede gezien het feit dat het veel verder gaat dan de opdracht die in artikel 8 van de WPO vervat is. Het gaat te ver dat scholen zich moeten verantwoorden over het niveau van sociaal-emotionele ontwikkeling dat de leerlingen in groep 8 bereikt hebben. De overige criteria van het Toezichtkader (zie II) geven voldoende garanties dat scholen voldoende aandacht besteden aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van hun leerlingen.¹⁰

Ja dus, Wilbrink heeft terecht aan de bel getrokken: het Toezichtkader geeft leerlingen onvoldoende bescherming tegen ongerechtvaardigde inbreuk op hun privacy.

Wes Holleman

weblog onderwijs 28-3-2011

<http://www.onderwijsethiek.nl>

¹ <http://www.beteronderwijsnederland.nl/node/7529>.

² <http://www.slo.nl/primair/kerndoelen/>.

³ <http://www.sociaalemotioneel.nl/>.

⁴ http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/Actueel_publicaties/2009/Officieel+toezichtkader+2009+po_x002f_vo.pdf;
http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/Actueel_publicaties/2005/Toezichtkader+primair+onderwijs+2005++juni.pdf.

⁵ http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/Actueel_publicaties/2010/Analyse+en+waarderingen+van+opbrengsten+-+februari+2010.pdf

⁶ <http://www.devijfhoeven.nl/bestanden/documenten/inspectierapport%2015%20april%202010.pdf>.

⁷ Werden basisscholen pas met ingang van 2010 afgerekend op de criteria die in het Toezichtkader 2005 waren ingevoerd? Op de website van de Iselinge Hogeschool zien we dat pabo-stagiair(e)s vooral in het jaar 2006-2007 herhaaldelijk belast werden met het inventariseren van methodes en instrumenten voor het ondersteunen en volgen van de sociaal-emotionele ontwikkeling (<http://www.dos-iselinge.nl/opleidingsscholen>).

⁸ <http://www.rvc-vo.nl/files/Lijst%20Screenings-%20en%20Testinstrumenten%202011-2012.pdf>.

⁹ Zo kwam ik een instrument tegen dat zich afficheert als een strategie om op het eerste echelon nader te onderzoeken of verwijzing naar kostbare testinstanties op het tweede echelon al dan niet nodig is:

<http://educatie-en-school.info.nl/diversen/10259-de-zorgkast-een-signaleringsinstrument-voor-basisonderwijs.html>.

¹⁰ Maar criterium 8.5 had beter kunnen luiden: De school zoekt de structurele samenwerking met ketenpartners als *het stellen van diagnoses en* het doen van interventies op leerlingniveau noodzakelijk *lijkt*, voorzover dat haar eigen kern-taak *en deskundigheid* overschrijdt.